

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ГРАНИЧНІСТЬ»

КУПІНА І. О.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і методики викладання

філологічних дисциплін у початковій школі

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

м. Харків, Україна

Мова є формою існування знань, що накопичуються в людській пам'яті у вигляді відповідних структур. Знання, які акумулюються мовною системою, відображають ставлення людини до об'єктивного світу, опосередковуючись за допомогою психічних чуттів. Це є підґрунтям для формування в мові системних відношень зі своєрідною складною ієрархією семантичних рівнів.

Дослідження системного характеру лексики й фразеології має важливе значення для розвитку мовознавства загалом, тому це питання й на сьогодні залишається актуальним.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки перспективним вважається як вивчення системного характеру лексики й фразеології, так і польовий підхід до вивчення мовних одиниць, що дає змогу глибше дослідити змістовність мови.

Змістові аспекти мови загалом та її окремих підсистем і рівнів перебувають у полі зору лінгвістики, а їхня розробка здійснюється в річищі різних наукових парадигм. Відмінною тенденцією сучасного етапу розвитку мовознавства є не тільки наявність різних дослідницьких орієнтацій (Л. А. Лисиченко, Г. О. Золотова, О. С. Кубрякова) – структурно-семіотичної, функціонально-комунікативної, антропологічної та ін., а й формування нового конструктивного напрямку, для якого характерні синтез та інтеграція парадигм

наукового знання, що розвивалися переважно окремо (Н. Д. Арутюнова, М. Блек, А. Вежбицька, В. В. Жайворонок, С. Я. Єрмоленко, В. І. Карабан, Ю. О. Карпенко, Е. Кассіер, М. П. Кочерган, Д. Лакофф, Г. П. Півторак, П. Рікер, А. Річардс, В. М. Русанівський, Б. О. Серебренніков, В. Г. Складенко, Н. В. Слухай, О. С. Снітко, М. А. Собацький, Ю. С. Степанов, О. О. Тараненко, Ф. Уїлбрайт, Г. І. Халимоненко, О. І. Чередниченко та ін.), усвідомлення взаємодії всіх засобів мови в мовленнєвому процесі (Г. О. Золотова).

Будь-якій системі притаманна ознака цілісності. Її вияви в різних системах можуть вирізнятися суттєвими особливостями. У семантичних полях ознака цілісності характеризує зміст поля, тому серед методів вивчення системних відношень, зв'язків між елементами особливе місце посідає теорія семантичного поля.

Теорія семантичного поля виникла в 20–30 роки ХХ століття внаслідок відродження філософського підходу до розуміння мови, звернення до ідей В. Гумбольдта, його порівняльно-історичного методу дослідження мовних явищ.

Семантичне поле в лінгвістиці стає однією з найважливіших категорій, у якій системно розглядаються цілісні за своїм змістом одиниці. У цій категорії найвищого порядку не тільки віддзеркалюється ієрархічна структура фрагментів фразеосемантичної системи, але й взаємопов'язано представлені відношення традиційних мовних категорій (синонімія, антонімія).

Семантичне поле утворюється більшістю значень, що мають хоча б один загальний семантичний компонент, наприклад, висота, глибина, об'єм, площа, сила, число, швидкість, граничність, безмежність. Семантичні поля, на відміну від синонімічних рядів, утворюють незамкнені, перехресні семантичні угруповання.

Семантичне поле має багаторівневу структуру, представлену мікрополями, лексико-семантичними групами, тематичними групами, синонімічними рядами. Слова в полі об'єднуються за семантичною спільністю або протилежністю.

Структурно-семантичне поле характеризується складною ієрархічною організацією. Узагальнюючи різні концепції теорії поля, важливо відзначити, що семантичне поле – одна з важливих категорій, у якій системно досліджуються цілісні за своїм змістом мовні одиниці, що об'єднуються або за семантичною та функціональною ознакою, або за двома ознаками. Для семантичного поля характерна наявність загальної семантичної ознаки, що виражається мовною одиницею із спільним значенням (архісемою), і наявність диференційних ознак, якими одиниці поля відрізняються. Сучасна лінгвістика керується положенням про те, що основним змістовим елементом мовної картини світу є семантичне поле, і в його основі лежать знання, закріплені в семантичних категоріях, семантичних полях, складниками яких є мовні одиниці, структуровані в межах поля.

Типологія мовних полів і їхнє визначення залишається в сучасному мовознавстві дискусійним питанням. Дослідження розходяться в головному – принципі моделювання поля, у визначенні його ідентифікатора, розумінні характеру відношень між конститuentами семантичного поля.

Останнім часом термін «семантичне поле» широко використовується у фразеології. Уперше на можливості й необхідності вивчення семантичних полів стосовно фразеології наголосив О. В. Кунін.

Структурно-семантичні засоби ФО, що розрізняють їхні типи, формуються, звичайно, у процесі переосмислення вихідних сполучень слів у цілому або хоча б одного з лексичних компонентів сполучення. У першому випадку утворюються фразеологізми зі злитим значенням, у другому – у слова формується фразеологічно зв'язане значення, яке здатне реалізуватися лише в поєднанні з певним словом або з низкою слів й утворити стійкі словесні комплекси. ФО, як і слова, не існують у мові ізольовано, вони можуть утворювати лексико-фразеологічні, лексичні та фразеосемантичні групи (ФСГ). Крім того, що ФО утворюють ФСГ, наявні тісні зв'язки ФО і слів. Кожна лексико-фразеологічна парадигма є системою слів і ФО, об'єднаних семантичною ознакою, що знаходить у ній своє вираження, незалежно від

категоріальної віднесеності її конститuentів.

Людські емоції та почуття є універсальними, але різняться вербальною репрезентацією, тому досить показовим у цьому відношенні може бути, як видається, фрагмент семантичної системи української мови, представлений феноменом «граничність». На мовному рівні він поданий передусім семантичним полем, склад та обсяг якого варіюється залежно від конкретної мови. Мовні одиниці семантичного поля залучаються в основний словниковий запас літературної мови, активно функціонують в усному мовленні, є його складниками, уживаються на сторінках періодичних видань і в художніх творах.

Граничність як значеннева номінація апелює до мислення людини, до системи її понять. Питання межі, границі віддавна привертала увагу дослідників, посідали значне місце в становленні й розвитку людського знання про істотні сторони буття. Про це свідчать як роботи філософів античності (Аристотель, Платон, Сократ), так і дослідження пізніших науковців. Інтерес до цієї проблеми не зникає й до сьогодні (Ю. Ю. Гавриленко, Н. А. Лантух, С. Л. Попов).

Вибір для дослідження феномена «граничність» зумовлений, з одного боку, важливістю для мовної свідомості самого поняття «граничність», що актуалізує всі грані людського буття в його просторово-часовій і кількісно-якісній визначеності, з другого боку, важливістю граничної семантики як конкретизації мовної семантики взагалі. Однак, незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, О. В. Бондарко, Б. Штефан, Т. В. Булигіна, В. В. Виноградов, Є. М. Вольф, М. Я. Гловінська, А. П. Загнітко, Ю. М. Караулов, О. С. Кубрякова, О. М. Пешковський), у тому числі дисертаційних робіт семасіологічного й ономасіологічного плану (Ю. С. Маслов, С. Л. Попов, І. В. Червенкова та ін.), феномен «граничність» залишається недостатньо вивченим.

Граничність інтерпретується як категорійне, узагальнене поняття, що пов'язане з категоріями простору й часу. Як поняттєва категорія, граничність

належить до параметрів, що характеризують глибинну семантику. Як мовна універсалія, граничність реалізується і в системі мовлення, характеризуючи різноманітні засоби обмеження предметів або відношення між об'єктами позамовної дійсності в їх просторово-часовому і якісно-кількісному вимірах. Як семантична категорія, граничність увіходить у коло мовних семантичних функцій, зокрема функції репрезентації пізнання. Граничність розглядається як конкретизатор мовної семантики взагалі, як універсальний зміст, ядро різних типів полів: семантичних, лексико-граматичних, функціонально-граматичних та ін. У цьому розумінні граничність співвідносна з поняттям границі – універсальним концептом. З огляду на граматичну семантику, границя пов'язана насамперед з аспектуальними характеристиками дієслівної лексики та з деякими морфологічними категоріями, зокрема з найвищим ступенем порівняння прикметників і прислівників.

Поділяємо думку Ю. Ф. Прадіда про те, що серед першочергових теоретичних завдань фразеологічної ідеографії є «опис лінгвальних та екстралінгвальних принципів вирізнення окремих фразеологічних мікро- та макросистем, опрацювання класифікаційної схеми, яка б повно та всебічно характеризувала світобачення людини, що виражається фразеологічними засобами мови, тобто структури ідеографічної ієрархії фразеологічної системи мови» [1, с. 11].

У розвідці підтримується така ідеографічна ієрархія, запропонована Ю. Ф. Прадідом: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе.

Для дослідження фразеологічної вербалізації семантичного поля «граничність» в українській мові послуговуватимемося розробленою нами ієрархією ФО: семантичне поле (СП) → фразеосемантичне поле (ФСП) → фразеосемантичний сегмент (ФСС) → фразеосемантична група (ФСГ) → фразеосемантичний блок (ФСБ) → фразеосинонімічний ряд (ФСР) → фразеологічна одиниця (ФО).

Використана література:

1. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»; 10.02.02 «Російська мова» / Ю. Ф. Прадід. – Дніпропетровськ, 1997. – 50 с.